

ÖLÜM VE AYIN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA KAZDAĞI TAHTACI TÜRKMENLERİNİN AĞIT GELENEĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Halil İbrahim ŞAHİN*

Öz

Ağıt, Türklerin kadim devirlerinden beri ölüm etrafında oluşmuş inanış ve uygulamalarla şekillenmiş geleneksel bir tavır ve aynı zamanda değerdir. Türklerin öte dünyayla ilgili tasavvurlarını yansıtan bu gelenekte İslamiyet sonrasında önemli değişim ve dönüşümler olmuştur. Özellikle İslamiyet'in ölüm karşısında ağlamayı veya sızlanmayı tavsiye etmemesi, ağıt geleneğinde önemli değişmelere neden olmuştur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu geleneği Alevî-Bektaşî olarak nitelendirilen Tahtacı, Çepni, Abdal gibi Türkmen grupları yaşatmaya devam etmektedirler. Şiirin ve müziğin dini hayattaki önemini koruduğu bu topluluklarda ağıtlar, ağlamanın yanı sıra edebî ve müzikal anlamda kültürel bir birikim de oluşturmuştur. Bu makalede Alevî yaşam tarzına sahip Kazdağı Tahtacılarındaki ağıt geleneği incelenmiştir. Alan araştırması yöntemiyle elde edilen malzeme, bağlam merkezli halkbilimi kuramlarına göre irdelenmiştir. Bölge insanının ağıta bakış açısı, ağıtçı kadınlar ve erkekler, ağıtların yakıldığı ortamlar, ağıt yakma şekilleri, ağıt-şiiir, ağıt-müzik ilişkisi gibi hususlar üzerine yapılan tespit ve değerlendirmelerin neticesinde Kazdağı Türkmenlerinin ağıt geleneği açısından Tahtacı kültürüne mensup olduğu, bu gruplardaki ağıt yakmanın dinî bir uygulamaya dönüştüğü, bu yönüyle Türk kültüründeki ölüm ve ayın, din ve şiiir ilişkilerinin analizinde kullanılabilcek güncel veriler içerdiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Edremit, Kazdağı, Tahtacı Türkmenleri, Ağıt Geleneği.

A REVIEW OF KAZDAĞI TAHTACI TURKMENS' LAMENT TRADITIONS IN THE CONTEXT OF DEATH-RİTE RELATIONSHIP

Abstract

Laments are attitudes and also values that have been shaped by beliefs and practices about the event of death since the ancient times of the Turks. The tradition which reflects the contemplation of the Turks on the hereafter underwent major changes and transformed to a great extent after Turks embraced Islam. The fact that Islam does not recommend crying and wailing in the event of death caused important changes in the lamenting tradition. Today, as in the past, the tradition is kept alive by the Turkmen communities such as Tahtacı, Chepni and Abdal who are identified as Alevi and Bektashi. In addition to the tradition of crying, laments have led to cultural accumulation and richness in the context of literature and music in those communities in which poetry and music still continues to be crucial in religious life. Current review investigates the lament tradition of Kazdağı Tahtacı Turkmens who lead their lives based Alevi tradition. Result of the findings and assessments based on elements such as the outlook of the people to laments, lamenting men and women, environments for elegizing, ways of elegizing, lament-poetry and lament- music relationship show that Kazdağı Turkmens belong to Tahtacı culture in terms of lament tradition, elegizing has transformed into a religious ritual in these communities and that current data is available that can be used in the analysis of the relationships between death and rituals, religion and poetry.

Keywords: Edremit, Kazdağı, Tahtacı Turkmens, Lament Tradition.

Giriş

Türklerin tarihi ve kültürüyle ilgili bilgi veren ilk kaynaklardan itibaren ölümle ilgili şiirlerin varlığından ve ölüme çeşitli tavır ve hareketlerle tepki gösterme alışkanlığının bulunduğunu tespit edebiliyoruz. Buna genel olarak ağıt geleneği denmektedir. Bu geleneğin içinde sadece şiirler değil, ağıtlara eşlik eden ağlamalar, çeşitli beden hareketleri, ağıt yakmayla ilgili bazı özel uygulamalar da vardır. Günümüzde “ağıt”, adını verdiğimiz ölüm şiirleri, tarihte “sığıt”, “sagu”, “mersiye”, “deyişet”, “deme”, “deyiş”, “yakım”, “yas” vb. şekillerde de adlandırılmıştır (Görkem 2001: 16-18). Ağıta Azeriler “ağı”, Başkurtlar “mârsiyâ, âytiv”, Özbekler “yığı”, “yoklav”; Kazaklar “joktov”, Kırgızlar “coktov”, Kumuklar “yas”, Nogaylar “bozlav”, Tatarlar “mârsiyâ”, Türkmenler “ağı” demişlerdir (Görkem 2001: 49-62, Kaya 2004: 259,

Fedakar 2010: 124). Türklerdeki ağıt geleneğiyle ilgili ilk bilgileri Hun ve Göktürk dönemlerinde bulmaktayız. Hun hükümdarı Atillâ için yakılan ağıtın metni günümüze ulaşmıştır. Orhun Kitabeleri'nde ağıtçılarından (sığıtçı) ve ağıt yakmaktan (sıgtamak) bahsedilir. Uygur, Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait yazılı kaynaklardan ağıt yakma törenlerinin kesintisiz bir şekilde devam ettiğini öğreniyoruz (Bali 1997: 14, Roux 1999: 261-263, Görkem 2001: 35-48).

Pertev Naili Boratav'a göre ağıt, *“bir törene bağlı olsun olmasın, acıklı bir olayı konu edinen ve metni de, ezgisi de bu olayı anımsatmaya, bütün koygunluğu ile yaşatmaya elverişli türkülerin bütünü”*dür (Boratav 1991: 444). Şükrü Elçin ise bu konuda *“İnsanoğlu'nun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme üzüntü, telaş ve heyecan anındaki feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, şikâyetlerini düzenli- düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküler”* şeklinde bir görüşe yer verir (Elçin 1990: 1). Bu görüşlerden hareketle burada ağıtların birkaç özelliği üzerinde durmak gerekmektedir. Ağıt geleneği, birkaç şekilde uygulanmıştır. Bazı ağıtlar, toplumun önemseydiği bir kişi veya olay hakkında yakıldığından halk arasında yayılır ve zamanla anonim karakterli, manzum bir metni olan ezgili şiire dönüşür. Ancak bir de müstakil bir şiir olamamış, sadece ölüm sonrasında kısmen düzenli, ancak çoğunlukla düzensiz şekilde söylenen sözler ve ağlamalardan oluşan ağıtlar vardır. Halk edebiyatı araştırmalarında karşımızda çıkan ağıtlar, çoğunlukla belli şekil ve muhteva özelliklerine sahip ölüm temalı şiirlerdir. Bu şiirler çoğunlukla şiir söylemede yetenekli kişilerin elinden çıkmaz. Bir aşığın veya halk şairinin düzenlediği ağıt, halkın benimsemesinden sonra kültürün bir parçası haline gelmektedir. Ancak bazı Türk boylarında bugün de ölen kişinin yaşına ve cinsiyetine bakılmaksızın ağıt yakıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ölen kişinin başında yakılan ağıtlar ve ağıt söyleme geleneği incelenmiştir.

Ağıt geleneği, günümüzde Anadolu'nun bazı yerlerinde ve topluluklarında işlevsel bir halde varlığını korumaktadır. Bu gruplar arasında Kazdağlarında yaşayan Tahtacı Türkmenler de vardır. Başka bir ifade ile Türkiye'de ölen kişinin başında veya ardından ağıt yakma geleneği, özellikle Tahtacı olarak nitelendirilen Türkmen boyunda korunmuştur. Sadece Balıkesir'de değil, Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşamakta olan Tahtacı Türkmenleri, ölüm sonrasında ağıt söylemeye devam etmektedir. Dini ve kültürel etkiler neticesinde zayıflamaya uğrayan ağıt geleneği, Tahtacı, Çepni, Abdal gibi adlarla anılan Alevi- Bektaşî inancına sahip Türklerde hayatın önemli bir parçası olarak görülmektedir. Çalışmamızda Kazdağlarının Balıkesir ili (Edremit) sınırlarında kalan Tahtacı Türkmenlerinin ağıt yakma geleneği, ağıtların

söylenme zamanı, mekânı, ağıtçılar, ağıt söyleme teknikleri, ağıt türleri, şekil ve tür özellikleri gibi hususlar açısından incelenmiştir.

1. Tahtacılar ve Ağıt Geleneği

Anadolu’da yaşayan Tahtacıların yaşamlarında ağıt geleneğinin önemli bir yer teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle ölüm olayında karşımıza çıkan ağıtlar, Kerbelâ olayının anıldığı Muharrem aylarında, düğün ve askerlik gibi hayatın diğer geçiş aşamalarında karşımıza çıkmaktadır. Türklerdeki ağıt ve ağlama kültürünü günümüzde de devam ettiren Tahtacılar, “*Mersiye bize Fatma anadan kalmadır*” diyerek ağıtın Alevîlikle de ilgili olduğunu dile getirirler (Yetişen 1977: 8145). Çalışmanın bu bölümünde mevcut çalışmalardan hareketle Tahtacılardaki ağıt geleneğinin hali hazırdaki durumu değerlendirilecektir. Bu şekilde inceleme alanımız olan Kazdağı Türkmenlerindeki ağıt geleneğinin Tahtacı kültüründeki yeri de tespit edilmiş olacaktır.

Balıkesir Tahtacı Türkmenlerinin ocak olarak bağlı oldukları İzmir Tahtacılarının ölüm geleneklerini Yusuf Ziya Yörükân’ın çalışmalarından takip edebiliyoruz. Yörükân’ın verdiği bilgiye göre, İzmir Tahtacılarında cenaze kadın ve erkeklerle birlikte defnedildikten sonra kadınlar, çeşitli makamlarla ağıtlar söylemektedir. Bu ağıtlarda kadınlar, ölen kişinin özelliklerini sayma yarışına girerler. Kadınların söyledikleri ağıtların belli bir düzeni yoktur, ancak içinde az da olsa manzum kısımlar vardır. Kadınların mezarlıktaki bu ağıtlarından sonra herkesin kendi aile kabrinin yanına giderek orada da bir müddet yas tutması gelenek halini almıştır (Yörükân 2002: 234-235). Yörükân, Tahtacılardaki ağıt geleneğini şu sözlerle özetler: “*Cenazeyi kaldırmadan önce kendi aralarında ağıt söylemek âdetleri olduğu gibi, merasimin ikmalinden sonra da, gerek yas yerinde, gerekse kendi aralarında cenaze anıldıkça ağıt söylemek ve bilhassa cenaze sahibine tesellide bulunmak maksadıyla, ağıt tarzında manzum veya mensur teselliler söylemek de âdettir.*” (2002: 237).

Mersin Tahtacılarında ölümün gerçekleştiği ilk gün kadınlar, bağırıp çağırarak ağlayıp saçlarını yolarlar. Ölü için kırk gün yas tutarlar. Erkekler yas boyunca tıraş olmayıp siyah elbiseler giyerler. Kadınlar ise siyah örtü takıp eğlenceden uzak dururlar (Selçuk 2004: 212). Mersin Tahtacılarında zâkirler de ölüm sonrasında nefes söylerler, ancak bu gelenek son zamanlarda zayıflamıştır. Zâkirlerin ölen kişiler için söyledikleri nefesler, Şah Hatâyî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet Üstadım ve Kul Mustafa gibi halk şairlerine aittir (Çıblak 2005: 196). Mehmet Eröz, Silifke Tahtacılarının, bir ölüm sonrasında cenaze evinde toplandıklarını ve sazdarın çaldığı müzik eşliğinde ağıt yakıldığını

kaydetmiştir. Bu esnada kadınların yüzlerini yırtıp saçlarını yoldukları ve bu ağıtların sabaha kadar devam ettiğini yine Eröz'den öğreniyoruz (Eröz 1990: 342).

Antalya ilinin Elmalı ilçesine bağlı Akçaeniş'teki ölü gömme geleneklerini inceleyen İsmail Engin, ölüm olayına bağlı olarak söylenen ağıtlara temas etmiştir. Buna göre Akçaeniş Tahtacılarında ölüm, akşam gerçekleştiğinde cenazenin, diğer gün defnedilmesi yaygın bir uygulama haline gelmiştir. Cenazenin gece vakti evde kalmasına yöre halkı, "ölünün gecelemesi" adını vermiş ve gece boyunca cenazenin başında ağlanması gerektiğine inanmıştır. Ayrıca Tahtacı zâkirleri de gece boyunca ölünün başında beyitler okumayı gelenek haline getirmişlerdir (1995: 40).

Muğla Tahtacılarında da cenaze, gece bekletildiğinde gece boyunca ağıt söylenir. Ağıtlarda ölen kişinin meziyetlerinden ve fiziksel özelliklerinden bahsedilir. Ağıt yakamayanlar ise ağlayarak ağıt yakanlara katkı sağlarlar. Özellikle ölen kişinin yakınlarının ağlaması istenir, çünkü ağlama, ölene saygı duymanın ve değer vermenin göstergesidir. Cenazesi için ağlamayanlara "kalbi ne kadar katı, gözünden bir damla yaş bile akmadı." denir ve onlar duyarsızlıkla suçlanır. Muğla Tahtacılarında sazandarlar veya güvenderlerin ölünün başucunda okudukları şiirlere "meyit" adı verilir. Nefes anlamına gelen bu terim, ölen kişiler için okunan şiirleri karşılar. Musahipli olan canın Hakk'a yürümesinden sonra sazandar üç "meyit" okur. Daha doğrusu her sazandar meyitleri üçerli okur. Okumaya, yani icraya başladığında her defasında meyit sayısını üçe tamamlar. Bu bilgiden hareketle Muğla Tahtacılarının musahiplik kurumuna önem verdiklerini, muhasipli olmamayı tasvip etmediklerini de söyleyebiliriz³.

Tahtacı Türkmenlerindeki ağıt geleneğinin ikinci bir boyutu Kerbela matemiyile ilgilidir. Türkiye ve Balkanlardaki Alevî-Bektaşî grupların yas kültüründe Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin Kerbela'da öldürülmeleri ve bu olaya bağlı olarak oluşmuş ağıtların da önemli bir yer tuttuğunu söylemeliyiz. Hayatın çeşitli aşamalarında okunan bu ağıtlar veya mersiyeler, bu olayı lanetlediği gibi Hz. Hüseyin'e duyulan sevgiyi de dile getirmektedir. Bu yönüyle Kerbela mateminin, Tahtacı Türkmenlerdeki ağıt geleneğinin canlı tutulmasına katkı yaptığını söyleyebiliriz. Her yıl Tahtacıların gündemine gelen ve aynı zamanda

³ Muğla Tahtacılarıyla ilgili bilgiler, Tahtacı Kültür Dernekleri'nin web sayfasında yer alan "Muğla Tahtacılarında Ölüm İnançları" başlıklı yazıdan alınmıştır.

oruç tutma vakitleri olarak da bilinen Muharrem ayı, ölümün hatırlandığı, ölüme bağlı olarak yasın tutulduğu bir aydır. Bu ayda Tahtacılar, birtakım tavır ve davranışlardan sakınmakta, yas göstergesi olan bazı uygulamaları hayata geçirmektedir. Olayın içeriğine bağlı olarak bu kültüre mensup herkeste ağlama duyguları galip gelmektedir. Kısacası Muharrem ayının on iki günü Tahtacılar için üzülmeye ve yas tutma ayıdır. Bu da ister istemez toplumdaki ağıt ve yas geleneğini etkilemektedir.

Buraya aldığımız birkaç örneğin yanı sıra Tahtacılardaki ağıt geleneğinin içeriğine ait çok sayıda veri bulunmaktadır. Bunların tümünü buraya almak imkânsızdır. Ancak mevcut verilerden hareketle bugün Anadolu’da ağıt geleneğinin en canlı olduğu grupların başında Tahtacıların geldiğini söylemek mümkündür. Coğrafi olarak farklı bölgelerde yaşamalarına rağmen Tahtacılar ağıt geleneği açısından birbirlerine benzemektedir. Bütün Tahtacı gruplarında ölüm hadisesi ağıt geleneğini beslemektedir. Ağıt yakmak, Tahtacılar için ölüye karşı son görev, hatta onlara nefes tarzındaki şiirleri söylemek, dinî bir yükümlülüktür. İnceleme alanımızdaki ağıt geleneği de yukarıda belirtilen şekillerde gelişmektedir. Ancak Kazdağı Tahtacıları bazı uygulamalarıyla diğer Tahtacılar nazaran ağıt geleneğinin sınırlarını daha da genişletmişlerdir. Çalışmanın bundan sonraki kısmı Kazdağlarının Balıkesir sınırları içinde yaşayan Tahtacı Türkmenlerinin ağıt geleneğiyle ilgilidir.

2. Kazdağı Tahtacılarında Ağıt

Ağıt geleneği; ağıtçı, ağıtın yakıldığı zaman ve mekan, ağıta iştirak edenler, ağıt ezgileri ve metinleri gibi unsurlardan oluşur. Bu bakımdan geleneği tam anlamıyla takip edebilmek için icracı, icra ortamı ve metin gibi unsurların ayrı ayrı ele alınması ve unsurların birbirleriyle ilişkileri irdelenmelidir. Öncelikle ağıt geleneğinin icrasında oldukça mühim bir rolü olan “ağıtçı”, yani icracının gelenekteki durumuna bakarak bu unsurları sırasıyla değerlendirelim.

2.1. Ağıtçı

Kazdağı Tahtacı Türkmenlerinde ağıtları icra edenleri iki kısma ayırmak mümkündür. Biri profesyonel ağıtçı veya icracı diyebileceğimiz “zâkir” adlı erkekler, diğeri ise kadın ağıtçılardır. Zâkir veya sazandar gibi adlarla anılan tipler, Kazdağı Tahtacılarının hem dini hem de sosyal hayatlarında ehemmiyetli bir yere sahiptirler. Musahiplik töreniyle zâkir olan veya zâkirlik / sazandarlık görevini üstlenen bu kişiler, cem törenlerinde ve hayatın pek çok safhasında saz çalıp nefesler söyleyerek toplumsal bir görevi yerine getirmektedirler. Doğumdan ölüme Tahtacı yaşamındaki kutlamalarda veya anma törenlerinde ezgili şiirler söyleyen

bu zâkirler, Türklerdeki ozanlık ve âşıklık gelenekleriyle ilişki içindedirler. Doğumda, düğünde, ölümden, Hıdrellezde, hatta hastaların sağaltılmasında nefesleri ve ezgileriyle yerini alan zâkirler, Tahtacı yaşamının olmazsa olmaz unsurları arasındadır (Duymaz, Aça ve Şahin 2011: 46-55) .

Ağıt söyleme hususunda da zâkirler, ilk sırada yer almaktadır. Ölüm gerçekleşikten sonra Tahtacı Türkmenlerin ilk olarak başvurdukları kişiler, zâkirlerdir. Çünkü geleneğe göre ölen kişi için zâkir mutlaka üç nefes, yani ezgili şiir söylemek sorundadır. Araştırmalarımız esnasında elde ettiğimiz bilgilere göre bugüne kadar Kazdağı Tahtacılarında nefes söylenmeden defnedilen bir cenaze olmamıştır. Bu konuda oldukça katı olan gelenek, zâkirlerin toplum içindeki konumlarını da güçlendirmektedir. Çünkü onlar olmadan defin işleminin gerçekleşmesi imkânsız durumdadır. Ancak zâkirlerin de sorumluluklarının bilincinde olduklarını belirtmek gerekir. Dini bir törenle, musahiplik cemiyle alınan bu görevi layıkıyla yerine getirmek Tahtacı zâkirleri için dini bir yükümlülük olarak görülmektedir. Bu sadece zâkirler için değil, toplumda evli olan ve musahiplik ceminde on iki hizmetten birini üstlenmiş diğer görevliler için de geçerlidir.

Zâkirler, ölümün gerçekleştiği eve giderek ağıt diyebileceğimiz ölüm temalı nefesler okurlar. Cenaze evine gelen zâkir, öncelikle orada bulunanlara baş sağlığı dileklerini ilettikten sonra yanında getirdiği sazıyla ölünün başucuna oturur. Nefeslerde kullandığı ezgilerle ölüm nefeslerini söyler. Zâkir mutlaka üç nefes söyleyerek icrasını bitirir. Zâkir, nefesleri söylerken kadınlar da ağlayıp sızlarlar. Eğer ölüm, gündüz gerçekleşip defin de aynı gün yapılacaksa zâkir üç nefesi söyleyip evden ayrılır, ancak ölüm akşam veya gece gerçekleştiyse ve doğal olarak ölü, evde geceleyecek ise o zaman zâkir, gece boyunca üçerli ölüm nefesleri söyleyebilir. Bazı durumlarda ise birden fazla zâkir, bir cenazenin başında, sırayla ölüm nefesi söyler. Bu durumda zâkirler değişmeli olarak sabaha kadar ölünün başında sazlarıyla nefes söylerler. Nefes söyleme nihayete erdiğinde zâkirin sazı üç gün cenaze evinde kalır.

Kazdağı Tahtacılarında ağıt yakmanın, özellikle ağlayıp sızlayarak ağıt söylemenin önemli bir parçası da kadınlardır. Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi ölümden ağlamak ve ağıt yakmak bu bölgede de kadınlara verilmiş bir görev durumundadır. Ancak burada hemen belirtmeliyiz ki Kazdağı Tahtacılarında profesyonel ağıtçı kadınlara rastlanmamaktadır. Başka bir ifadeyle belli bir ücret karşılığında ya da rica üzerine hiç tanımadığı kişiler için ağlayan, ağıt söyleyen kadın ağıtçı tipi, Kazdağı Tahtacılarında bulunmadığı gibi, böyle bir uygulama eleştiri de almaktadır. Ölüsü için ağlamanın her

ailenin ve aile yakınlarının görevi olduğunu vurgulayan bölge insanı, bütün Tahtacı kadınlarının ağıt yakabilecek özelliklere sahip olduğunu dile getirmektedirler.

Ağıt yakmada başrolü cenazenin ailesine mensup kadınların üstlendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu ailenin akrabaları veya yakınları da ağıt yakmaya iştirak edebilmektedir. Ölümün gerçekleşmesiyle cenaze evinde toplanmaya başlayan kadınlar, ölünün etrafına oturup ağlayarak ölen kişiyi öven sözlerle ağıt yakarlar. Ağıtın süresi, defin işlemlerinin gerçekleştirilme zamanına bağlıdır. Gündüz yaşanan ölümlerde ağıt çok uzun olmazken, akşam veya gece ölen ve diğer gün defnedilecek olan kişi için yakılan ağıtların süresi oldukça uzamaktadır. Özellikle geceleri kadınlar sabaha kadar ağlayarak ağıt yakarlar, ancak zâkirler de bu ağlamalara zaman zaman nefesleriyle ara verdirirler. Zâkirlere göre onların nöbetleşe ölünün yanına girip nefes söylemeleri, kadın ağıtçıları dinlendirmek içindir.

Sonuç olarak Kazdağı Türkmenlerinde ağıt söylemeyi zâkirler ve kadınlar temsil etmektedir. Zâkirler, şiir söylemede mahir olduklarından daha düzenli ağıtlar söylerlerken kadınlar ise ağıtın ağlama tarafını daha güçlü bir şekilde yürütmektedirler. Onlar doğaçlama olarak çok da düzenli olmayan sözlerle öleni övmekte, ölümden ve dünyadan şikâyet etmektedirler.

2.2. Ağıtların Söyleniği Yer ve Zaman

Kazdağı Tahtacılarında ağıt, genellikle ölüm olayına bağlı olarak yakılır, ancak ölüm hadisenin dışında da ağıtın yakıldığı alanlar bulunmaktadır. Ölen kişiler için söylenen ağıtların zaman ve mekânıyla ilgili bilgilere geçmeden önce bu tür ağıt yakma ortamlarına göz atalım. Kazdağı Tahtacıları, hayatın önemli bir geçiş aşaması olan düğünlerde de ağıt yakmaktadırlar. Tahtacı geleneklerine göre düğün sahibinin evinde kadınlar ağıt yakarlar. Bu ağıt, Balıkesir Çepnilerinde rastladığımız "gelin ağıtı"ndan farklıdır (Şahin 2011: 188). Doğrudan gelini ağlatmak ya da gelinin evinden ayrılmasına duyulan üzüntüyle ilgili değildir. Düğün evindeki bu ağıtın nedeni, kızın mensubu olduğu ailenin ölmüşlerini yad etmektir. Düğün evinde bir araya gelen kadınlar, ailenin ölmüşlerinin bu töreni görememesinden duydukları üzüntülerini ve hayıflanmalarını ağlayarak dile getirirler. Bu uygulama Türklerin atalarına ve ata ruhlarına verdikleri değerini bir yansımasıdır. Başka bir ifadeyle atalar kültürüyle bağlantılı ağlamalar, kültürümüzdeki atalara saygı duyma, ölümlerinden sonra da onları anma ve ululama yaklaşımlarıyla ilgilidir. Düğün zamanlarında yakılan bu ağıtlarla ölmüş atalar da düğün törenine dâhil edilmekte ve onlarla bağlantı kesilmemektedir. Başka bir açıdan bakılırsa

düğün ağıtları, geride kalanların ataları için yerine getirdikleri bir yükümlülüktür. Onları düğün gibi önemli bir etkinlikte anmak, onların unutulmadığını göstermek, Tahtacıların dinî ve sosyal hayatlarında önemli bir yer tutmaktadır.

Düğünde gelinle ilgili ağıtlar ise Kazdağı Tahtacılarının geleneksel bir tören haline getirdikleri "baş çevirme" uygulamasında yakılmaktadır. Bu tören aynı zamanda evlenen kızın genç kızlıktan, yani bekârlıktan evliliğe geçişini de sembolize etmektedir. Bu uygulamayı kadınlar bir araya gelerek gerçekleştirdiklerinden ağıtı da onlar yakmaktadır. Törene, "dede" hanımı olan "ana bacı" katılır. Daha doğrusu törenin merkezinde "ana bacı" vardır. Yapılan işlemleri "ana bacı" uygulamaya koyar. Kadınların kız evinde toplandığı ve "ana bacı"nın iştirak ettiği törende genç kızların başlarına taktığı ve dört parçalı olan baş bağı, iki parçalı hale getirilir. Görünürde basit bir işlem olan bu uygulama, genç kızın aileden ayrılıp ikili bir yapı olan evliliğe geçişini sembolize eder. Kadınlar, evlenecek genç kızın baş bağını çözüp ikili şekilde düzenlerken ağlayıp ağıt yakarlar. Bu aynı zamanda onun ailesinden, evinden ayrılmasına duyulan üzüntünün de göstergesidir. Baş bağı bağlanırken cem gibi dini törenlerin yöneticisi ve lideri, Kazdağı Tahtacılarının dinî ve aynı zamanda sosyal hayatında etkili dedenin eşi, "ana bacı" şöyle der: "Peygamber'e salavat, seyyidine Muhammed, kutlu olsun diyenin akıbeti hayır olsun". "Ana bacı"nın bu telkininden sonra orada bulunanların hepsi "Kutlu olsun" diyerek gelini ve ailesini tebrik ederler. Baş bağının evlilik dönemine göre düzenlenip kızın başına takıldıktan sonra kızın annesi ve teyzesi ağıt yakmaya başlar, onlara orada bulunan diğer kadınlar da iştirak ederler.

Görüldüğü gibi ağıt yakma, ölümle ilgili bir uygulama gibi algılansa da Kazdağı Tahtacıları, düğün gibi sosyal içerikli bir törende de ağıta yer vermektedirler. Bu ve bunun gibi diğer veriler, ağıt geleneğinin Tahtacı Türkmenlerde hayatın çok farklı alanlarına yayılmış olduğunu göstermektedir.

Kazdağı Tahtacıları için ağıt yakmanın asıl sebepleri arasında ölüm vardır. Ölüm, bölge insanı için maddi hayatın bittiği ve öte dünyaya geçişin gerçekleştiği bir andır. Bu geçiş esnasında ruh için geride kalanların bazı uygulamalar yapması gerekmektedir. Bunlar arasında ağıt yakmak, ölüm sonrasında ölünün üçü, yedisi, kırkı ve yılı gibi dönemlerde yemekli anma günlerinin düzenlenmesi bulunmaktadır. Bu uygulamaları yapmayan ya da eksik yapan bireylerin çekinceleri inanış kaynaklı olduğu gibi sosyal boyutu da bulunmaktadır. Ölenin ardından ağlanmaması durumunda ruhun teskin olmayacağını düşünen Kazdağı Tahtacıları, ayrıca ağlamayanlara veya yasa bürünmeyenlere sosyal

anlamda da yaptırımlar uygulayabilmektedirler. Cezaya dayalı somut yaptırımlar olmasa bile toplumdaki dışlamak, kişinin atalarına saygı duymadığını kendisine beyan ederek eleştirmek, ilk akla gelen yaptırımlardır. Bu yüzden yüzyıllardır Türk kültürünün de aslı unsurları arasında yer alan yas uygulamaları, Tahtacılarca titiz bir şekilde yerine getirilmektedir.

Cenaze evinde yakılan ağıtların atalar kültü ve öte âlemle doğrudan ilintili olduğunu gösteren bir uygulama vardır. Buna göre kadınlar, ağıt yakacakları eve gelirken mutlaka yanlarında bir mendil, bir çorap veya buna benzer küçük bir eşya getirirler ve ölünün üzerine koyarlar. Bu eşyalar, ölen kişi için değil, ağıt yakmaya gelenlerin diğer taraftaki yakınları içindir. Kadınlar, yeni ölmüş ve diğer âleme geçmek üzere olan bu kişiyle yakınlarına sembolik bazı hediyeler göndermektedirler. Kadınların cenaze evine getirdikleri bu eşyalar, Kazdağı Tahtacıları ölümlerini tabutla gömdükleri için bu eşyalar, ölünün tabutuna konmaktadır. Bu şekilde ölünün, bu eşyaları diğer dünyaya götürdüğüne inanılmaktadır. Görüldüğü gibi cenaze evinde ağıt yakma törenleri, ölen kişinin ruhuna saygı duyma, ölüm karşısındaki üzüntüyü dile getirme gibi işlevlerinin yanı sıra bu dünyadaki insanların diğer dünyadaki yakınlarıyla da iletişim kurmalarına vesile olma gibi bir işleve daha sahiptir.

Kazdağı Tahtacıları ölünün defnedilmesinden kırk gün geçtikten sonra da ağıt yakarlar. Bu ağıt da kadınların yaktığı bir ağıttır ve mezarlıkta yakılır. Kadınların "çalı atma" olarak adlandırdıkları bu işleme bağlı olarak yakılan bu ağıtlar da ölüm vaktinde yakılan ağıtlara benzemektedir. Tahtacıların defin gelenekleri arasında defin sonrası mezarın üstüne yeşil ağaç dalları koymak bulunmaktadır. Bu dallar kırk gün içinde kuruyup çalı halini aldığı anda kadınlar toplanıp mezarın üzerindeki bu çalıları alıp mezarı temizlemeye giderler. "Çalı atma" adı verilen bu uygulamaya katılan kadınlar, beraberlerinde lokum ve bisküvi gibi yiyecekler götürüp bunları mezarlıkta yerler. Bu şekilde her bir kadın, götürdüğü yiyeceğin ölmüşlerine ulaşacağına inanır. Burada çalılar mezarın üstünden alınırken kadınlar hep birlikte ağlayarak ağıt yakarlar ve ölen kişiyi yeniden yad etmiş olurlar. Bu ağıt türü, Kazdağı Tahtacılarında ağıtların evlerle sınırlı kalmadığını, ölümle ilgili uygulamaların mezarlıklarda da yapılmakta olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Anadolu'nun diğer bölgelerinde yaşayan Tahtacı Türkmenlerde olduğu üzere Kazdağı Tahtacılarında da Kerbelâ ağıtları bulunmaktadır. Muharrem ayında on iki günlük oruçlarla yad edilen ve yası tutulan Kerbelâ'nın şiire yansımış şekilleri de bölgede yaşamaktadır. Alevî-

Bektaşî kimlikli ozanların söyledikleri Kerbela nefesleri, cem törenlerinde zâkirler tarafından söylenir. Bu ağıtlar, bir taraftan Kerbela'daki olayların lanetlenmesini ve Hz. Hüseyin'e duyulan sevgi ve bağlılığı gösterdiği gibi, diğer taraftan Tahtacı yaşamındaki ağıt geleneğinin canlı kalmasına da yardımcı olmaktadır.

2.3. Ağıtların Şekil, Y apı ve Muhteva Özellikleri

Kazdağlarındaki Tahtacı ağıtlarının şekil ve muhteva açısından düzenli olanları zâkirlerin / sazandarların söyledikleri nefeslerden oluşmaktadır. Zâkirler, saz çalmayı ve nefeslerde kullanılan ezgileri bilen ve profesyonel icra yapabilen tiplerdir. Bu yüzden onların söyledikleri şiirler, düzenli şiirlerdir. Ancak şunu hemen belirtmeliyiz ki, bölgedeki zâkirlerin büyük bir çoğunluğu yeni nefes yaratmak yerine ulu ozanlar olarak anılan Yunus Emre, Şah Hatayî, Kul Himmet, Viranî gibi halk şairlerinin şiirlerini söylemeyi gelenek haline getirmişlerdir. Bu yönüyle Kazdağlarındaki Tahtacı zâkirleri, "yaratıcı" olmaktan daha ziyade "aktarıcı" niteliğe sahiptirler. Onlara göre eski ozanların nefeslerini değiştirmek veya onlara benzer şiirler üretmek taklittir ve doğru değildir. Onlar için kutsal şiirler olan nefesler, değiştirilmeden, olduğu gibi icra edilmelidir. Bu yüzden bölgede söylenen nefeslerin hemen hepsi yukarıda adlarını verdiğimiz halk şairlerine aittir.

Şekil açısından nefesler koşma şeklindedir. Koşmanın kafiye düzenine sahip nefeslerdeki nazım birimi dörtlüktür. Hecenin sekizli ve on birli şekilleriyle söylenen nefeslerde hacim de koşmaya yaklaşmaktadır. Bu yönüyle zâkirlik geleneğinin âşıklık geleneğinde kullanılan şekil ve yapı özelliklerini benimsediğini söyleyebiliriz. Muhteva açısından bakıldığında ise ağıtlar, ölüm temalıdır. Kul Himmet' ait bir ölüm nefesi şöyledir:

Aşağıdan gelir acem kokusu
Çırpını çırpını ağlar bacısı Ölüm
dediğin ciğer acısı Var git ölüm
neyin kaldı bizde

Ölüm geldi içimizde kışladı Kışladı da
bildiceğin işledi Koç yığidinen gelinlik
kızdan başladı Var git ölüm neyin kaldı
bizde

Ölüm geldi kapı kapı gezer
Ananın babanın bağrını ezer
Gelinlik kızın duvağını çözer

Var git ölüm neyin kaldı bizde

Yaz gelince bülbüller ötmez mi Güz
gelince çayır çimen bitmez mi Anamı
babamı aldığın yetmez mi Var git ölüm
neyin kaldı bizde

Kul Himmetim minareler kuruldu Kazmacıya
kazma kürek verildi Mezarıcılar da oraya
dizildi Var git ölüm neyin kaldı bizde (Veli
Efe)

Bu nefeste ölümün geride kalanlara yaptıkları anlatılmakta ve ölümden şikâyet dile getirilmektedir. Bu nefes geride kalanların ağzından söylenirken bazı ölüm nefeslerinde ise ölen kişi konuşturulur:

Giydirin gömleğimi istemem yaka
Giymeyince gönlüm inanmaz Konsun kazana
ısınsın suyum Yunmayınca gönlüm inanmaz

Mosmor oldu ele gözlerim süzüldü Göğsüm
üstüne kefen bezi serildi Tabutum çatıldı
kefenim biçildi Konmayınca gönlüm inanmaz

Ustalar gelsin kefenimi biçsin Marangozlar
gelsin tabutumunu çatsın Göğsüm üstünde
çimen bitsin Bitmeyince gönlüm inanmaz

Kul Himmetim gönlüm cefada Yoktur yiğidin
atı yolun uzata Verdiler ecel şerbetini bu
hafta İçmeyince gönlüm inanmaz (Veli Efe)

Ölen, ancak buna kolay kolay inanmak istemeyen kişinin ağzından dile getirilen bu nefeste de ölümlle ilgili bazı uygulamalar ve inanışlar yer almaktadır.

Kazdağı Tahtacıları için ağıt yakılması gereken olaylar arasında Kerbela Vakası da bulunmaktadır. Cem törenlerinde söylenen Kerbela ağıtları da şekil açısından diğer nefeslerle benzerdir. Bu nefeslerin muhtevası, Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle ilgilidir. Kerbela

ağıtlarında İmam Hüseyin'e duyulan sevgi ve saygı, Yezit'e ise lanet dile getirilir:

Yeşildir İmam Hüseyin'in çardağı Üstünde dönerdi güzel
ördeği Geldi Yezid içti kırdı bardağı Davası mahşere
kalan İmam Hüseyin

Kerbela çölünde İmam Hüseyinin odası İçinde okunurdu
şah ism-i azam duası Yemenden gelirdi İmam Hüseyinin
kıtası Davası mahşere kalan İmam Hüseyin

İmam Hüseyin'i götürdüler asmaya Mervanlar yetişti
kellesini kesmeye Yok mu dedem oğlu mühlet basmaya
Davası mahşere kalan İmam Hüseyin

Gel güzel Şah Hatayım kolların bağlı
Yezid ellerinde ciğerim dağılı
Dedesı Muhammet Ali'nin oğlu
Davası mahşere kalan İmam Hüseyin [Turan Tosun]

Kadınların yaktıkları ağıtların içeriklerinde ölen kişinin fiziki, psikolojik ve ahlakî özellikleri sıralanmaktadır. Bu ağıtlar konuşma şeklinde ve manzum özelliklerden uzaktır. Kadınların ölüme verdikleri tepkinin yansımaları konumundaki bu ağıtlara ağıtçıların beden dili de katkı yapar. Ağıt esnasında kadınlar saçlarını başlarını yoldukları gibi sağa sola veya öne arkaya doğru sallanarak ağlarlar. Bu hareketler, izleyenleri etkilediğinden ağıt söyleyen kadınlar sık sık bu hareketlere başvururlar.

Değerlendirme ve Sonuç

Kazdağı Tahtacıları için düğün ve ölüm gibi olaylarda çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Bu uygulamaların başında "ağıt yakma" veya "ağlama" gelmektedir. Düğünlerde yapılan ayinin lideri dedenin eşi "ana bacı" iken, ölüm törenlerinde düzenlenen ağlama ve ağıt yakma uygulamalarının ekseninde ise zâkir veya sazandar adı verilen, saz çalıp nefes söyleyen ve Türklerdeki kamlık veya ozanlık gelenekleriyle ilintili tipler bulunmaktadır. Zâkirlerin ölümlerinin başuçlarında söyledikleri şiirler, müzik ve ayin birlikteliğinin bir örneği olduğu gibi kamların ve ozanların ayinlerinde kullandıkları ezgili sözlerle benzerlikleri bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle Kazdağlarındaki zâkirler, Türklerdeki

kamların ve ozanların devamıdır. Bu geleneklerde müziğe ve ezgili sözlere verilen değer, şiirin veya müziğin sosyal ve dinî içeriklerle kullanılması durumu, bu gelenekte de mevcuttur. Ölen kişinin ruhunun diğer dünyaya ulaşmasını sağlamak için çeşitli sözler ve müzik tarzları kullanan kam ile ölen kişi için ezgili şiirler söyleyen zâkir arasında sıkı bağlar vardır.

Tahtacı Türkmenlerin ağıt geleneği atalar kültürüyle iç içedir. Ataların ruhlarına saygı duymayı, ölseler bile sosyal ve dinî içerikli etkinliklerde birlikte olma isteğini, onlarla bağlantıyı kesmeme düşüncesini barındıran atalar kültürü inancının Kazdağı Tahtacılarında yaşadığını özellikle kadınların düşünlerde ve ölüm vakitlerinde yaktıkları ağıtlarda görebilmekteyiz. Ağıtçılar, ölen kişinin ardından ağlayarak veya çeşitli dönemlerde geçmiş ruhlar için ağlayıp onları yad ederek atalarıyla olan bağlarını devam ettirdikleri mesajını vermektedirler.

Kazdağlarındaki ağıtların sosyal ve bireysel işlevleri bulunmaktadır. Sosyal anlamda ağıt yakma törenleri, ölüme karşı birlik ve beraberliği arttırmaktadır. Ölümün verdiği acıyı azaltmakta ve hayatın devam ettiği mesajını vermektedir. Ayrıca ağıt törenlerini düzenleyen aile mensupları dinî ve sosyal yükümlülüklerini de yerine getirmiş olmaktadır. Özellikle zâkirlerin ölümler için nefes söylemeleri, dinî bir uygulamaya dönüşmüştür. Kadınların ağlayıp ağıt yakmaları ise hem dinî hem de sosyal boyutludur. Ağıtlarla ölen kişinin ruhunu teskin eden kadınlar, sosyal hayatta ölüm safhalarını izleyen toplumsal yapının beklentilerini de yerine getirmektedirler. Sosyal ve dinî işlevlerinin yanında ağıt yakma törenlerinin bireysel işlevleri de vardır. Ölen kişinin yakınları ağlayarak ve içlerinden geçen duyguları dile getirerek psikolojik anlamda bir rahatlama yaşamaktadırlar. Bu da bireylerin ölüm karşısında daha güçlü bir hal almalarına yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak Kazdağı Tahtacı Türkmenleri, ölüm inaniş ve uygulamaları açısından oldukça dikkat çekici bir yapıya sahiptirler. Türklerin tarihi kaynaklardan izlediğimiz ölüm ve yas uygulamaları veya değerleri Kazdağı Tahtacıları tarafından korunmuştur. Bu bakımdan Tahtacı Türkmenleri, günümüzde Türklerin mitolojisini, hayat ve ölüm anlayışlarını, ölüm sonrasıyla ilgili telakkilerini, ölüme bağlı olarak gerçekleştirdikleri ayinlerini, müziğin ve şiirin ölüm ayinleriyle ilişkisini, yuğ törenlerinin Anadolu'daki kalıntılarını incelemek isteyen sosyal bilimcilerin ilgisini çekmeye devam etmektedir.

Kaynaklar

Yazılı Kaynaklar

- Bali, Muhan (1997), *Ağütler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili (1991), “Türk Ağütlerinin İşlevleri, Konuları ve Biçimleri”, *Folklor ve Edebiyat (1982) II*, İstanbul Adam Yayınları, 444-453.
- Boratav, Pertev Naili (1995), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çıblak, Nilgün (2005), *Mersin Tahtacıları -Halkbilimi Araştırmaları-*, Ankara: Ürün Yayınları.
- Duymaz, Ali; Aça, Mehmet ve Şahin, Halil İbrahim (2011), "Balıkesir Yöresi Çepni ve Tahtacılarında Kamberlik Geleneği", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2, Kış, 41-58.
- Elçin, Şükrü (1990), *Türkiye Türkçesinde Ağütler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Engin, İsmail (1995), “Akçaeniş Tahtacılarında Ölü Gömme Geleneği”, *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 37-44.
- Eröz, Mehmet (1990), *Türkiye’de Alevilik ve Bektâşilik*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fedakar, Selami (2010), “The Lament Tradition Among the Uzbeks”, *Millî Folklor*, 87, Bahar, 122-135.
- Görkem, İsmail (2001), *Türk Edebiyatında Ağütler-Çukurova Ağütleri- (İnceleme Metinler)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, Doğan (2004), *Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Roux, Jean Paul (1999), *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. çev: Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Selçuk, Ali (2004), *Tahtacılar Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Şahin, Halil İbrahim (2011), "Balıkesir Çepnilerinde Ağıt Geleneği ve Ağıtçı Kadınlar", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2, Kış, 179-196.
- Yetişen, Rıza (1977), “Naldöken Tahtacıları XXIII: Naldöken Tahtacılarında Ölüm”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 17(340), Kasım, 8145-8146.
- Yörükân, Yusuf Ziya (2002), *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sözlü Kaynaklar

Veli Efe (1936 Çamcı Köyü / Edremit doğumlu)

Şakir Şimşek (1929 Çamcı Köyü / Edremit doğumlu) Turan

Tosun (1926 Çamcı Köyü / Edremit doğumlu) Ali Tuzlu

(1949 Hacı Aslanlar / Edremit doğumlu) Selman Tuzlu (1955

Hacı Aslanlar / Edremit doğumlu) Medine Tuzlu (1959

Çamcı Köyü / Edremit doğumlu)